

Різниченко К. В.,
аспірантка кафедри кримінальної
юстиції
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого, м. Харків

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ В СИСТЕМІ ЗАСАД (ПРИНЦИПІВ) КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Практика міжнародних судових установ, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), а також національних судів дедалі більше акцентує свою увагу на необхідності реалізації принципу пропорційності, який у найбільш загальному розумінні регламентує співвідношення між поставленою метою та засобами і способами її досягнення з тим, аби не допустити надмірного обмеження прав і свобод людини та забезпечити баланс публічних і приватних інтересів. Загальновизнаним є той факт, що принцип пропорційності є загальним принципом права і проникає в інститути та норми різних галузей права. Однак відсутність згадки про принцип пропорційності в ст. 7 КПК України породжує дискусію про його місце в системі засад кримінального провадження.

Тривале домінування позитивістського підходу в розумінні права є фактором, який сприяє аргументації про неналежність пропорційності до засад кримінального провадження, оскільки джерелом походження принципів права тут вважають нормотворчу діяльність держави, а самі принципи права тлумачаться як такі, що «закріплюються в нормативно-правових актах, насамперед у конституціях і законах, або прямо, або ж виводяться логічним шляхом із сукупності правових норм чи законодавства в цілому» [7, с. 66].

Альтернативне бачення природи принципів права поза законодавчою діяльністю пропонує природно-правова концепція. Вона допускає можливість безпосереднього застосування принципів права, які не обов'язково мають бути закріплені в статтях нормативних актів [12, с. 12]. Джерелом принципів права тут виступає не текстуальне чи змістовне їхнє закріплення в нормативно-правових актах, а судова практика [7, с. 67]. І головне – природно-правова концепція пов'язує право з категоріями справедливості та моралі.

Існування справедливості у правовому регулюванні досягається шляхом реалізації принципу правовладдя. Верховенство права як засада кримінального провадження визнає людину, її права та свободи найвищими цінностями, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави [8]. Її основне покликання – «закріпити торжество справедливості» [5, с. 233]. Не можна не погодитись із М. Гузелею та О. Несімко у тому, що «верховенство ж права, з одного боку, задає вектор всіх інших засад кримінального провадження, а з іншого – проникає в кожну із нижчеперелічених саме лозунгом найвищої цінності прав і свобод учасників кримінального провадження» [5, с. 233]. Серед інструментарію, що покликаний забезпечити реалізацію загальної та універсальної засади верховенства права

в кримінальному провадженні, поряд з іншими – принцип пропорційності. Таке твердження відповідає усталеній судовій практиці ЄСПЛ. До слова, у Рішенні від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 (справа № 1–11/2012) Конституційний Суд України зазначив, що одним з елементів верховенства права є також принцип пропорційності.

У цілому засади кримінального провадження становлять єдину ієрархічну систему, елементи якої доповнюють одне одного, забезпечуючи належне виконання всієї системи принципів, а недотримання будь-якого з принципів тягне за собою порушення інших. Як зазначає І. Л. Беспалько: «Усі основоположні вимоги кримінального процесу є рівновеликими, єдиними, існують у взаємозв'язку й мають однакову юридичну силу» [2, с. 2]. Одночасно ієрархія принципів кримінального провадження не вказує на вищу юридичну силу одних принципів відносно інших, і відповідно менше значення інших.

Стаття 7 КПК України визначає перелік загальних засад, яким повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження. Конструкція цієї статті породжує дискусію стосовно можливості розширювального його тлумачення і віднесення до принципів кримінального провадження інших, не закріплених у ст. 7 КПК конституційних засад. Наприклад, О. Ю. Дидич схиляється до думки, що ст. 7 КПК України сформульовано так, що можна стверджувати про невичерпність засад та відкритість списку основних принципів [6, с. 167–172]. Натомість В. В. Гирович вважає, що «формулювання цієї законодавчої норми не вказує на можливість широкого тлумачення переліку загальних засад, а прислівник «зокрема» законодавець використовує для виділення «чогось, якогось із членів однорідного ряду» [3, с. 254]. В. В. Михайленко констатує закріплення в ст. 7 КПК України вичерпного переліку засад кримінального провадження [9, с. 54]. Про необхідність доповнення системи принципів кримінального провадження стверджують О. Г. Уваров [11], Ю. П. Аленін та В. К. Волошина [1].

Попри відсутність прямого закріплення засади пропорційності в загальних положеннях КПК, імпліцитно вимоги пропорційності знаходять свій прояв в ряді норм КПК України. Так, принцип пропорційності реалізується при диференціації кримінальної процесуальної форми, встановленні порядку проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, які пов'язано з обмеженням конституційних прав і свобод особи, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємниці спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканності права власності тощо. Активно принцип пропорційності застосовується і в судовій практиці [10; 13]. Як справедливо зазначає І. В. Гловюк, перелік прикладів урахування принципу пропорційності є «достатнім для ілюстрації можливості виділення пропорційності як засади сучасного кримінального провадження України» [4, с.15].

Таким чином, принцип пропорційності є імпліцитною засадою (принципом) кримінального провадження, яка покликана забезпечити реалізацію верховенства права в кримінальному провадженні. Незважаючи на відсутність прямого законодавчого закріплення принципу пропорційності в ст. 7 КПК України, елементи його змісту складають підґрунтя багатьох кримінальних процесуальних інститутів. Екзистенція принципу пропорційності в кримінальному провадженні впливає з самої природи права, він безпосередньо виражає загальнолюдські цінності, у першу чергу справедливість, що дає змогу суду безпосередньо застосовувати принцип пропорційності у практиці криміналь-

ного судочинства і розробляти власні сталі підходи, здійснювати тлумачення і наповнювати пропорційність юридичним змістом.

Список використаних джерел

1. Аленін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр.* Одеса : Юрид. літ., 2014. Т. 14. С. 78–89.
2. Беспалько І. Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 216 с.
3. Гирович В. В. Система загальних засад кримінального провадження та деякі випадки їх взаємодії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2016. №4. С. 251–261.
4. Гловюк І. В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 р.: ідеологія та практика правозастосування* : кол. моногр. Одеса : Видав. дім «Гельветика», 2018. С. 12–39.
5. Гузеля М., Несімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2020. Т. 7, №2. С. 231–235.
6. Дидич О. Ю. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ.* 2013. №4. С. 167–172.
7. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України.* 2012. № 1/2. С. 30–64.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. №4651-VI (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 2013. №9/10, №11/12, №13. Ст. 88.
9. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Паливода А. В., 2019. 256 с.
10. Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2019 року у справі № 731/209/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80304891>.
11. Уваров В. Г. Принцип верховенства права та пропорційності в кримінальному провадженні з урахуванням правових позицій Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство.* 2014, №6–2. С. 210–214.
12. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : Друкарня МАДРИД, 2012. 196 с.
13. Ухвала Верховного Суду від 3 серпня 2020 року у справі № 359/2605/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90755421>.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, асистент О. І. Марочкін

